

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)»1953»

DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-47

Олександр Назарович Ярмиш

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Кафедра теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України
Київ, Україна*

Володимир Анатолійович Греченко

*Кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна*

«СПРАВА ЛІКАРІВ-ШКІДНИКІВ» ТА ЇЇ РЕЗОНАНС В УКРАЇНІ (1953)

Анотація. У статті вперше у вітчизняній історико-правничій літературі аналізуються основні аспекти політико-ідеологічної кампанії, яку, за вказівкою з Москви, проводило компартійне керівництво республіки та її регіонів у зв'язку зі справою «лікарів-шкідників» на початку 1953 року, відгуки різних верств населення, різних національностей (у тому числі, єврейської), з більшості регіонів України на цю кампанію на початку неї (січень, 1953) та після її завершення (квітень, 1953). Це була вершина антисемітської політики радянської держави, яка прагнула русифікувати та асимілювати всі народи СРСР, нівелювати національні відмінності й базуватися на російській культурі та мові. Аналіз даної інформації дає можливість зробити висновок, що перед нами великий спектр думок населення про справу «лікарів-шкідників». Ці точки зору автори об'єднують у такі основні: 1. Засудження дії «лікарів-шкідників», обурення ними та беззастережне схвалення цієї кампанії влади. 2. Вихід за первісні рамки кампанії й поширення звинувачень у ворожості радянській владі на весь єврейський народ, прояви різкого антисемітизму, вимоги виселення євреїв, заборони їм займатися певними видами діяльності, передусім у сфері медицини та торгівлі. 3. Вияви недовіри до лікарів узагалі, але особливо єврейської національності. 4. Прояви хуліганства стосовно осіб єврейської національності, погрози їм, побиття їх, поширення антисемітських листівок. 5. Вияви недоліків у роботі різних медичних установ, вимоги покращити їхню діяльність, посилити ідейно-виховну роботу серед їхніх співробітників та всього населення республіки. 6. Деякі форми спротиву та намагання виправдатися з боку єврейського населення. Окрему групу складають документи,

які показують реакцію населення на завершення цієї справи й виправдання «лікарів-шкідників». Тут теж мав місце спектр різних точок зору: 1. Обурення тим, що населення було введено в оману цією кампанією, переконання, що це був чийсь недогляд, скоріше всього органів держбезпеки, або тиск з боку міжнародних сіоністських кіл або безпосередньо США. 2. Схвалення виправдання «лікарів-шкідників». 3. Недовіра до цього рішення, переконання, що євреї «однаково-вороги». 4. Ностальгія за Сталіним, при якому нібито був порядок і такого перегляду справи не сталося б.

Ключові слова: Україна, 1950-ті роки, сталінізм, антисемітизм, органи державної безпеки, «справа лікарів».

Oleksandr N. Yarmysh

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*Department of Theory and History of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Volodymyr A. Grechenko

*Department of Humanities and Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine*

«THE CASE OF THE PEST DOCTORS» AND ITS RESONANCE IN UKRAINE (1953)

Abstract. *The article analyzes for the first time in domestic historical and legal literature the main aspects of the political and ideological campaign, which, on instructions from Moscow, was carried out by the Communist Party leadership of the republic and its regions in connection with the case of the «pest doctors» in early 1953, the responses of different segments of the population, different nationalities (including Jewish), from most regions of Ukraine to this campaign at its beginning (January, 1953) and after its completion (April, 1953). This was the peak of the anti-Semitic policy of the Soviet state, which sought to Russify and assimilate all the peoples of the USSR, to eliminate national differences and to be based on Russian culture and language. Analysis of this information allows us to conclude that we have before us a wide range of opinions of the population about the case of the «pest doctors». The authors combine these points of view into the following main ones: 1. Condemnation of the actions of the «pest doctors», indignation at them and unconditional approval of this campaign by the authorities. 2. Going beyond the initial framework of the campaign and spreading accusations of hostility to the Soviet authorities to the entire Jewish people, manifestations of sharp anti-Semitism, demands for the eviction of Jews, prohibitions for them to engage in certain types of activities, primarily in the field of medicine and trade. 3. Expressions of distrust of doctors in general, but especially of Jewish nationality. 4. Expressions of hooliganism towards persons of Jewish na-*

tionality, threats to them, beatings of them, distribution of anti-Semitic leaflets. 5. Identification of shortcomings in the work of various medical institutions, demands to improve their activities, strengthen ideological and educational work among their employees and the entire population of the republic. 6. Certain forms of resistance and attempts to justify themselves on the part of the Jewish population. A separate group consists of documents that show the reaction of the population to the conclusion of this case and the acquittal of the «pest doctors». Here too, there was a spectrum of different points of view: 1. Outrage that the population was misled by this campaign, the belief that it was someone's oversight, most likely by the state security agencies, or pressure from international Zionist circles or directly from the USA. 2. Approval of the acquittal of the «pest doctors». 3. Distrust of this decision, the belief that Jews are «all enemies». 4. Nostalgia for Stalin, under whom there was supposedly order and such a review of the case would not have happened.

Keywords: *Ukraine, 1950s, Stalinism, anti-Semitism, state's security bodies, «the doctor's case».*

ВСТУП

Справа «лікарів-шкідників», основними фігурантами якої стали лікарі єврейської національності, тісно пов'язана з сутністю сталінізму, його антигуманним, людиноненависницьким характером. І ця проблема має не лише історичний аспект. У сьогоднішній Росії Сталін і тепер «живіший за всіх живих». Він на прапорі тих, хто вторгся в Україну, і тих, хто підтримує цю злочинну агресію. Політика сталінізму, її прийоми, засоби впливу, облудність та брехливість знову на озброєнні сучасних російських неосталіністів. Той менталітет у багатьох представників російського населення, який яскраво виявився в підтримці сталінських репресій, силовому придушенні будь-якого інакомислення, і сьогодні присутній у настроях, поведінці та діях багатьох росіян. Нині в період російської агресії проти України московська пропаганда піднімає питання про «денацифікацію» України, подолання так званої «жидобандерівщини». Вся їхня ідеологічна діяльність базується на російському шовінізмі та фашизмі, коріння якого в радянському минулому, зокрема й у подіях навколо справи «лікарів-шкідників».

Явище, яке ми аналізуємо у своїй статті, достатньо яскраво демонструє реальне звіряче обличчя сталінізму в останні місяці життя тирана, його безумства та мізантропію. Але слід також підкреслити, що згадані події початку 1953 року тісно пов'язані політикою антисемітизму, яка стала швидко проростати в СРСР уже в другій половині 30-х рр. ХХ ст. На зміну ідеї «пролетарського інтернаціоналізму» впроваджувалась ідеологія «радянського патріотизму». Роль об'єднувача «братніх» радянських республік відводилася російському народу. Кінець 1940-х років ознаменувався початком відвертої антисемітської кампанії. Починаючи з 1948 року в СРСР вже йшла кампанія боротьби з космополітизмом, яка набула антисемітських форм, оскільки в ролі так званих «безрідних космополітів» найчастіше опинялися люди з єврейськими прізвищами. З'явилися негласні вказівки не допускати євреїв до відповідальних посад. У 1952 році розстрілом 13 відомих єврейських громадських діячів та репресіями щодо понад 100 осіб завершилася

справа Єврейського антифашистського комітету. Раніше в СРСР проходили процеси, в яких лікарі звинувачувалися в умисному вбивстві пацієнтів, зокрема Третій московський процес (1938), де серед підсудних були троє лікарів (І. М. Козаков, Л. Г. Левін та Д. Плетньов), яких звинувачували у вбивствах М. Горького та ін. Піком державного антисемітизму післявоєнного періоду стала так звана «Справа лікарів-шкідників».

Ця тема є фактично недослідженою в українській історико-правничій літературі. Деякі аспекти, які стосуються історичного фону подій, ситуації, що склалася на початку 1953 року в правоохоронних органах, досліджуються в монографіях О. М. Бандурки (1), В. Т. Окіпнюка (2), дисертаціях С. А. Саблука [3], О. В. Пристайко [4], М. М. Геруса [5], М. М. Лагоші, М. М. [6], М. М. Войцеховського [7]. Ця тема також знайшла своє певне висвітлення в монографії авторів даної статті «Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження» [8] та деяких попередніх публікаціях авторів [9; 10], монографії І. Г. Біласа [11], колективній монографії «Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021)» [12]. Деякі узагальнення стосовно даного періоду містяться в науково-популярному виданні «Міліція України: історичний нарис, портрети, події» [13]. Цікавий узагальнюючий матеріал міститься в статті (2013) тоді першого віцепрезидента НАМН України, академіка НАН України Ю. І. Кундієва (1927–2017) «Справа лікарів» – 60 років потому» [14], публікації радянського та ізраїльського письменника та дослідника Фелікса Канделя, який у своїй 6-ти томній «Книзі часів та подій» (Історія євреїв у Росії та СРСР), присвятив спеціальний нарис (86-й) «Справа лікарів-шкідників» [15]. Основним джерелом для даної публікації стала справа з Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ) – Ф.1 Оп. 24. Спр. 2773 [16], матеріали якої раніше не публікувалися в науковій літературі. Автори поставили собі за мету проаналізувати сутність справи «лікарів-шкідників», розгортання компартійною верхівкою республіки політико-ідеологічної кампанії навколо неї, відгуки різних верств населення, різних національностей (у тому числі, єврейської) з різних регіонів України на цю кампанію на початку неї (січень, 1953) та після її завершення (квітень, 1953).

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Базовою методологічною засадою даного дослідження став загальнонауковий *діалектичний* метод, який обґрунтовує взаємозв'язок та взаємообумовленість соціальних процесів і суспільних явищ. Він ґрунтується на розумінні процесів та явищ у взаємозв'язку та взаємодії, дозволяючи бачити їхній розвиток та зміну в часі. Діалектичний підхід забезпечив розуміння того, які чинники сприяли розвитку та зміні історичних явищ, та які фактори заважали цьому розвитку. Одним із найважливіших принципів методології, на який спиталися автори, був *історизм*. Використання цього принципу дозволило вивчати історичні події та явища з точки зору того часу, в якому вони відбувалися, та з урахуванням усіх історичних

чинників, які впливали на радянське суспільство на початку 1950-х років і, особливо, в перші місяці 1953 р. Застосування принципу історизму дало можливість зрозуміти контекст, у якому відбувалися події, а також уникнути анахронізмів щодо значення й оцінки історичних подій та процесів. *Антропологічний підхід* теж був використаний нами як один із найважливіших принципів методології історичної науки. Його застосування означало розгляд історичних подій і процесів із точки зору взаємодії людської культури та суспільства. Антропологічний підхід дозволив нам виявити, які чинники впливали на розвиток та зміну правових та інших соціальних норм, та які фактори зумовлювали їхню сталість та збереження в часі.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Повідомлення про арешт лікарів та подробиці «змови» з'явилися в статті без підпису «Підлі шпигуни та вбивці під маскою професорів-лікарів», опублікованій у московській газеті «Правда» – центральному друкованому органі КПРС, 13 січня 1953 року. Стаття, як і урядове повідомлення, наголошувала на сіоністському характері справи: «Більшість учасників терористичної групи – Вовсі, Б. Коган, Фельдман, Грінштейн, Етінгер та ін. – були куплені американською розвідкою. Вони були завербовані філією американської розвідки – міжнародною єврейською буржуазно-націоналістичною організацією «Джойнт» [17].

Хроніка про арешт групи лікарів була опублікована в республіканських газетах 13 січня 1953 року, а в обласних – 14 січня. Уже на другий день оприлюднення цього матеріалу (14 січня) відділом партійних, профспілкових і комсомольських органів ЦК КП України була підготована інформація секретареві ЦК КПУ Л. Г. Мельникову «Про реагування трудящих Української РСР на опубліковану в пресі хроніку ТАРС про арешт групи лікарів-шкідників».

У ній зразу «справа лікарів» характеризувалася як «жахливі злочини терористичної групи лікарів-шкідників» і запевнялося, що це викликало «виняткове обурення та гнів трудящих Української РСР». У цій інформації повідомлялося, що «у репродукторів при передачі цієї хроніки по радіо збиралися сотні людей і тут же, слухаючи повідомлення, висловлювали свою пекучу ненависть до учасників терористичної банди, які запродалися американській та англійській розвідкам, були завербовані філією американської розвідки – міжнародною єврейською буржуазно-націоналістичною організацією «Джойнт». У своїх висловлюваннях трудящі вимагають нещадного винищення підлих виродків, шпигунів та вбивць, які прикривалися маскою професорів-лікарів. Трудящі висловлюють глибоке задоволення, що викриття зграї лікарів-шкідників є нищівним ударом по американсько-англійським підпалювачам війни, по міжнародній сіоністській організації» [16, арк. 1–2].

Наводилися й відповідні приклади. Так, у м. Києві слюсар заводу «Більшовик» Казіміренко заявив: «Глибоко обурений злочинною діяльністю цих виродків, не-

людів... Я, як учасник української делегації на похоронах Жданова, зараз з особливим болем згадую про цю величезну втрату» [16, арк. 2]. Професор Київського університету, доктор геолого-мінералогічних наук Головцин заявив: «Не можна без здригання читати матеріали про підлу банду шпигунів та вбивць... Смерть усім тим, хто заважає нашому переможному руху до комунізму» [16, арк. 3].

У Харкові робітник заводу транспортного машинобудування Морозов у бесіді з колегами по роботі сказав: «Гартованим залізом повинні ми випалювати ворожі гнізда». Доктор медичних наук, декан лікувального факультету Харківського медінституту Грищенко з цього приводу сказав таке: «Викриті лікарі-диверсанти – це одна банда з американськими та японськими лікарями-фашистами та їхніми господарями, які ведуть бактеріологічну війну проти китайського та корейського народів» [16, арк. 4].

В Одесі всесвітньо відомий офтальмолог, академік В. П. Філатов у бесіді з лікарями інституту сказав: «Ми тавруємо ганьбою професорів-лікарів, які спрямували свої знання не на оздоровлення людини, а на вбивство» [16, арк. 4]. Це були типові зразки інформації про реакцію населення на справу «лікарів-шкідників», які повторювалися в щоденних звітах партійних органів своєму вищому керівництву. Їх можна звести до кількох слів: «Обурені. Гнівно засуджуємо. Вимагаємо суворо покарати».

Але вже у першій інформації наводилися й інші приклади. У Львові, як повідомляв обком компартії, мало місце таке висловлювання: «Це ще одне нещастя на голову нашого бідного єврейського народу», – заявив кандидат медичних наук, співробітник Львівського венерологічного інституту Атлас (член КПРС) у розмові з науковою співробітницею інституту Пленіною та працівницею інституту Лебединською [16, арк. 5]. Очевидно, що хтось із цих співробітниць і повідомив про його висловлювання у відповідні органи, і воно ввійшло у цю довідку.

Водночас в інформації відмічалися й недоліки в проведенні агітаційно-пропагандистської роботи з цього приводу. Так, секретарі Полтавського (Базилевич) та Ізмаїльського (Ненадович) обкомів компартії заявили по телефону, що інформації про реагування трудящих на це повідомлення ТАРС не мають. Секретар Тернопільського обкому Петрик телефонував, що він «не в курсі справи», так як у газеті ще цей матеріал не публікували, а радіо він не слухав [16, арк. 5]. Видно було, що ці партійні керівники не зорієнтувалися в подіях, що відбувалися, не зрозуміли значення кампанії, що проводилася, фактично «проспали» її початок.

У другій інформації теж від 14.01.1953 тому ж Л. Г. Мельникову повідомлялося, що робота в даному напрямі розширюється та активізується, і вже агітатори проводять у колективах читки повідомлень ТАРС та редакційної статті газети «Правда» «Підлі шпигуни та вбивці під маскою професорів-лікарів» і бесіди, в яких трудящі беруть активну участь.

Обком КП України повідомляв, що у Полтавській області мали місце неправильні реагування на згадане повідомлення ТАРС. 13 січня 1953 року громадян-

ка Кубітько звернулася з хворою дитиною до лікаря туберкульозного диспансера Вайнштейна. Останній майже не оглянувши дитини сказав, що він сам собі не вірить, хай дитину огляне головлікар. Мати дитини зрозуміла це так, що лікар підозрює тяжку хворобу в дитини, але коли вона звернулася до головлікаря тубдиспансера Якиша, той відповів, що «заява лікаря Вайнштейна пояснюється не тяжким станом дитини, а важким станом самого лікаря». У Миколаївській області в Ново-Одеському районі мали місце окремі факти, коли в бесідах виказувалася недовіра лікарям, були висловлювання: «напевно, у нас всі лікарі так роблять» [16, арк. 12].

На Київському мотоциклетному заводі 13 січня 1953 року робітники та інженерно-технічні працівники в цехах окремими групами читали повідомлення про лікарів-шкідників. Заслужений лікар республіки, завідувач інфекційним відділенням лікарні ім. Жовтневої революції Г. А. Шорніков заявив у бесіді зі співробітниками: «За всі 37 років своєї лікарської діяльності я не бачив нічого подібного, я не міг припустити, що в наш час серед лікарів можуть бути такі страшні злочинці. Вважаю, що треба вжити найрішучіших заходів щодо всіх осіб, які не вселяють довіри й не тільки серед медичних працівників, але й інших професій...» [16, арк. 14]. Звертаємо увагу на останню частину фрази цього лікаря – він намагався відвести «грозу» від лікарів, але не виправдовуючи їх, а запропонувавши розгорнути фронт критики, поширивши його й на інші професії.

Але були й ті, що підкреслювали, що такі заходи треба було проводити раніше, і критикували за це органи державної безпеки, що в ті часи було досить сміливим вчинком. Так, у Київській обласній лікарні медична сестра О. М. Касілова висловила думку, що наші органи Державної Безпеки (у документі назва цієї організації написана, як видно, з «глибокої пошани», з великої букви) ще слабо викривають ворогів у медичних закладах. Вона сказала, що у Києві люди вже – 3 роки говорять про те, що деякі лікарі шкідницьки лікують населення, заражають їх різними хворобами, а заходи не вживаються. Колгоспник с. Лебедин Шполянського району Токаренко сказав: «Я обвинувачую наші органи безпеки, які тринадцять років не могли розкрити цих продажних виродків» [16, арк. 17, 19].

Секретар партійної організації лікарні ім. Жовтневої революції у м. Києві Добровольський висловив думку, що викрита група лікарів-шкідників, очевидно, мала зв'язок із київським професором Губергріцем. На його похорони приїжджав викритий професор Вовсі, – один із головних обвинувачених у цій справі. У свій час, інформував Добровольський, професор Губергріц оточив себе в медінституті лише лікарями єврейської національності. «І зараз, коли на кафедрі прийшов працювати професор Примак, співробітники кафедри єврейської національності створюють для нього нетерпиму обстановку» [16, арк. 17]. У результаті в Київському медичному інституті (нині – Національний медичний університет) ім. О. О. Богомольця під виглядом скорочення штатів чи боротьби з сімейністю були звільнені з роботи молоді талановиті вчені – учні академіка А. І. Черкеса – Ю. С. Каган, М. Л. Тараховський, майже повністю розігнано кафедру терапії, якою

раніше завідував академік М. М. Губергріц. Професора Є. І. Ліхтенштейна зняли з посади заступника головного редактора журналу «Лікарська справа», йому довго не могли пробачити сміливу заяву на відкритих партійних зборах, яка мала засудити «лікарів-вбивць». Коли йому надали слово для виступу, він публічно заявив: «А я слова не просив». Так він потрапив у розряд «неблагонадійних». З посади міністра охорони здоров'я було звільнено Л. І. Медведя¹, який багато зробив для відновлення зруйнованої війною системи охорони здоров'я [14, с. 158–159].

Співробітник Київського автодорожнього інституту К. М. Ухов заявив: «Коли ж буде кінець? Адже всі вони євреї. Стає просто нестерпно, живи та озирайся. Цим шкідникам слід придумати найстрашнішу смерть» [16, арк. 17].

У 3-й поліклініці м. Києва співробітниця С. В. Ленотьева заявила, що 13 січня 1953 року хворі відмовлялися записуватися на прийом до лікарів-євреїв і вимагали записати їх до лікарів російської національності, яких у поліклініці майже не було (!). Лікар Зіскіс, за національністю єврей, пішов на квартиру до хворого, але його в квартиру не пустили, вимагали лікаря слов'янської національності. Замість нього пішла лікар Агаркова [16, арк. 17].

Кілька секретарів партійних організацій медичних установ повідомляли, що багато хто з лікарів єврейської національності не виявляли активності при обговоренні повідомлення ТАРС та ухилялися від висловлювання щодо викриття лікарів-шкідників. Більше того, вони не сприймали інформації офіційних органів і намагалися виправдатися, розуміючи, що почалася антисемітська кампанія, навіть порівнювали те, що відбувається з 1937 роком. Головлікар 3-ої поліклініки м. Києва А. Н. Лізик, єврей, заявив: «Тепер нам треба бути дуже обережними, щоб не втрапити в якусь неприємність» [16, арк. 18]. Викладач математики 155-ої середньої школи Р. С. Ріхтер, єврейка, член КППС, заявила: «Ніколи не повірю, що в наш час існують та діють сіоністські організації» [16, арк. 18]. Заступник голови артлі «Київтрикотажник» К. Д. Вітвіцька, єврейка, заявила: «Це мені нагадує 1937 рік, коли говорили про Горького та інших, що їх смерть прискорили. Я особисто цьому не вірю» [16, арк. 18]. Касир тресту «Будматеріали» П. Д. Печнікова, єврейка, заявила: «Ось уже неправда, Міхоелса вже давно вбили американці й він не був ворогом народу». Присутня при цьому О. А. Касаткіна сказала: «Скоро почнеться і в нас. Ось Губергріц був справжнім сіоністом» [16, арк. 18]. В артлі «Київтрикотажник» Б. П. Дожинська, єврейка, висловила припущення, що скоро буде рішення уряду й усіх євреїв виселять» [16, арк. 18].

Повідомлення з Києва та області щодо вказаної кампанії підписував секретар Київського обкому компартії Г. Є. Гришко.²

¹ **Медведь** Левко Іванович (1905–1982) – український гігієніст. 1927 року із відзнакою закінчив Вінницький хіміко-фармацевтичний інститут. Згодом закінчив Київський медичний інститут. У 1947–1952 рр. був міністром охорони здоров'я УРСР. Академік Академії медичних наук СРСР (1969). Заслужений діяч науки УРСР (1965).

² **Гришко** Григорій Єлисейович (1906–1959) – український радянський державний і партійний діяч. Член ВКП(б) з жовтня 1930 р. У 1932 році закінчив Одеський сільсько-господарський інститут. У 1949–1951 рр. – 1-й секретар Херсонського обласного коміте-

Не менший розмах антисемітська компанія мала й у Харкові, там було створено спеціальну комісію з перевірки кадрів медичних працівників (приблизно те саме, що і «чистка» у 1930-ті роки). Органи держбезпеки заарештували відомого терапевта професора В. М. Когана-Ясного. Його звинуватили в наклепі на бійців Радянської армії: на лекції він навів випадок, що стався з солдатом, який захворів на базедову хворобу після того, як його взвод пішов в атаку. Йому згадали також публікацію «Про патологію ендокринної системи у євреїв». Завідувача кафедри гігієни професора З. Д. Горкіна, який мав свою особисту думку щодо подій, що відбуваються, виключили із компартії та зняли з роботи. Нарівні з медиками дісталось і визначним фізикам та математикам – Н. І. Ахієзеру, В. Г. Дрінфельду, М. Г. Кейну [14, с. 159].

Були відгуки, які свідчили про певну недовіру до офіційних повідомлень. Так, лікар-педіатр поліклініки Облліксанупру м. Києва О. І. Балакірева сказала, що їй «не віриться, що московська професура умисно призвела до смерті Жданова і Щербакова. Тепер доводиться всього боятися, зробиш помилку, скажуть, що ти шкідник» [16, арк.19]. Заступник начальника планового відділу «Донбасенергобуд» Е. Д. Епштейн, єврей сказав, «що справа не в цій групі. Я дуже боюся, якби цей процес не наробив багато бід для євреїв. Цей момент можна розцінювати як сигнал. У районах справа може дійти до безчинств. Я впевнений, що якщо не буде спеціального роз'яснення уряду, багато євреїв покладуть голову» [16, арк. 23].

У повідомленнях з Сталінської (Донецької) області критика торкнулася вже й органів охорони здоров'я. Відзначалося, що вони неглибоко контролюють роботу медичних установ з точки зору лікувальної, не піддають серйозній критиці недоліки, які мають місце, часто були глухі до сигналів трудящих щодо недоліків у їхній роботі [16, арк. 20–21], тобто почалися більш широкі узагальнення й розповсюдження кампанії боротьби з «лікарями-шкідниками» і на управління медичними установами також.

Слід відзначити, що в повідомленні Сталінського обкому компартії вказувалося, що невірним реагуванням слід вважати те, що окремі представники населення ототожнюють групу євреїв-шкідників з усім єврейським населенням. Це можна оцінити як спробу дещо зменшити хвилю антисемітизму, яка вже почала набирати висоти. У цьому повідомленні наводилися такі приклади поширення антисемітизму в регіоні: 13 січня 1953 р. в гуртожитку медичного інституту м. Сталіно були знайдені летючки «Геть жидів, які торгують Батьківщиною!», «Геть жидів, які підривають нашу Вітчизну!». Домогосподарка з м. Сталіно заявила: «Жиди сидять на шиї у народу, працювати не хочуть, душити їх треба» [16, арк. 25]. На бавовнопрядильній фабриці м. Києва було вивішено оголошення біля прохідної будки: «Увага! Вигнання жидів! Товариші, зневажайте усіх євреїв, по-

ту КП(б) України. У 1951–1952 рр. – секретар ЦК КП(б) України. У 1952–1957 рр. – 1-й секретар Київського обласного комітету КП України. 1957–1959 р. – інспектор ЦК КП України.

давайте адреси про місцезнаходження всіх абрамів у 11 відділення міліції. Женіть їх в шию, щоб не пахло іншим духом на нашій землі! Розпорядження головного управління міста» [16, арк. 32]. Тобто хтось намагався видати свої антисемітські побажання за розпорядження офіційної влади, що вже було правопорушенням.

Повідомлення від Сталінського обкому КПУ містило й конкретні пропозиції щодо розгортання кампанії проти «лікарів-шкідників» Зокрема, пропонувалося:

- 1) провести нараду секретарів парторганізацій лікувальних закладів щодо покращення їхньої роботи;
- 2) перевірити роботу відділів охорони здоров'я щодо їхнього контролю над роботою лікувальних закладів;
- 3) заслухати результати на бюро обкому;
- 4) вивчити біографії медичних працівників, які мають зв'язки із закордоном, характер цих зв'язків;
- 5) посилити агентурну й оперативну роботу МДБ у плані виявлення ворожої діяльності в медичних закладах та єврейського націоналізму;
- 6) посилити ідеологічну роботу щодо роз'яснення всілякого буржуазного націоналізму [16, арк. 27].

Як бачимо, окрім заходів суто партійних, ставилися й завдання перед органами держбезпеки. Ці заходи були досить конкретними, традиційними для партійної роботи того часу, але не мали крайнього характеру. Підписав їх секретар Сталінського обкому О. І. Струєв.¹

У деяких школах м. Києва учні використали кампанію проти лікарів-шкідників для вчинення хуліганства проти учнів єврейської національності. Так, 14 січня 1953 р. учні 5-б класу школи № 71 Коробецький (син робітника), Іванов (син директора електростанції КПП) побили учня цієї ж школи Новака. Свій вчинок вони пояснювали тим, що Новак єврей, а євреї умертвили Жданова і Щербакова. Учні 6-го класу цієї ж школи Кудрявкін, Куриченко, Семенов (син майора радянської армії) побили учня Мішіна. Учень школи № 54 Зденко написав на класній дошці гасло, яке закликала до побиття євреїв. З учнями та їхніми батьками було проведено роз'яснювальні бесіди [16, арк. 28].

Були й випадки запопадливості з боку євреїв, надмірного схиляння перед владою й визнання цієї кампанії справедливою та правильною. Так, вчитель Васильківської школи А. Я. Шляк, єврей, заявив: «Я не можу вдарити кішку, а таких гадів я б різав на куски» [16, арк. 32]. Очевидно, це робилося для того, щоб убе-

1 Струєв Олександр Іванович (1906–1991) – український радянський і компартійний діяч. Народився в м. Алчевську Луганської області. Член ВКП(б) з 1927 року. Під час німецько-радянської війни у 1942–1943 рр. – начальник Управління воєнторгів низки фронтів. У 1944–1947 рр. – голова виконавчого комітету Сталінської обласної ради депутатів трудящих. У 1947–1953 рр. – 1-й секретар Сталінського обласного комітету КП(б)У. У 1963–1983 рр. – міністр торгівлі СРСР. Зумів протриматися на цій «козирній» посаді фактично весь брежнєвський період і пішов (чи його «пішли») з приходом до влади Ю. В. Андропова. Нагороджений 5-ма орденами Леніна, Герой Соціалістичної Праці (1976). З 1983 р. – на пенсії.

регти себе від можливих репресій чи цькування, щоб його не змішували з іншими євреями, які можуть бути ворогами, а от він – ні.

Були також повідомлення дещо несподіваного для того часу характеру. Так, викладач англійської мови в Київській спецшколі-інтернаті І. М. Юровський повідомив, що про справу лікарів-шкідників дізнався о 7-ій годині ранку з *передач американської та англійської радіостанцій*, (підкреслювання наше – Авт.), які говорили, що «метою цього процесу є посилення антисемітської кампанії в СРСР. Це має на меті також показати Америці, що вона некоректно веде себе стосовно СРСР. Подібні процеси свідчать про хиткість нашого ладу» [16, арк. 33]. Звертає увагу на себе те, що цей вчитель (очевидно, непоганої кваліфікації й знання англійської мови), дізнався про кампанію проти «лікарів-шкідників» не з повідомлення ТАРС чи радянських газет, а ще раніше з повідомлень іноземних радіостанцій. Він фактично поширив точку зору цих радіостанцій про посилення антисемітської кампанії в СРСР, а також про те, що це є елементом протистояння між СРСР і США. Нагадаємо, що в цей час ще продовжувалася Корейська війна, в якій обидві згадані держави брали активну участь.

Деякі представники єврейського народу, які мали певний життєвий досвід, намагалися заперечити твердження офіційної преси, що «Джойнт» – це шпигунська організація. Так, комірник заводу ім. Дзержинського в м. Києві, В. Ш. Кушнірський сказав, що «Джойнт – це шляхетні люди, чесні та багаті та вони допомагали євреям. Мало хто може бути шпигуном, бувають і росіяни шпигунами чи ворогами. У СРСР євреїв переслідують, саджають у в'язниці, народ став зле ставитися до євреїв, але я не вірю, щоб усі євреї були ворогами» [16, арк. 34]. Отже, автор даного висловлювання справедливо підкреслив, що не лише євреї можуть бути шпигунами, а й представники «старшого брата» народів СРСР – росіяни. Бухгалтер заводу ім. Дзержинського М. М. Айзенштейн висловився ще рішучіше, обвинувативши владу: «Ну, знаєте, це вже відкритий погром. Сам уряд дає привід черні та розпалює погромні настрої» [16, арк. 34]. Зав. відділом інформації газети «Вечірній Київ» Ю. М. Кац після заяви ТАРС сказав, що «це повідомлення наробить більше біди, ніж зробив Гітлер» [16, арк. 39]. Ось таке порівняння дій радянської влади з гітлеризмом, яке не було безпідставним! Первинна партійна організація газети розцінила цю заяву Каца як «контрреволюційну» й виключила його з лав КПРС. Лікар Васильківської лікарні Чернявська, українка, не схвалювала публікацію ТАРС для широкого загалу, вважаючи, що це може призвести до того, що не будуть вірити всім лікарям [16, арк. 34].

На протипагу цьому, деякі з тих, чий висловлювання були зафіксовані та викладені в інформації парткерівництву республіки, фактично вимагали постійного пресингу щодо єврейського населення. Так, викладач Київського фінансово-економічного інституту Є. В. Долгополов підкреслив, що «пройде якийсь час і знову почнеться нахабне єврейське крадійство та шпигунство. З ними добром нічого не зробиш... Цей порід прямо знущається над владою та над ідеалами трудящої людини» [16, арк. 34]. Вахтер 4-ої взуттєвої фабрики в м. Києві Іван Лошек ви-

словився так: «У мене пістолет заряджений сімома патронами, я б із задоволенням застрелив би сім євреїв» [14, арк. 40]. Він був викликаний в Подільське відділення МДБ та суворо попереджений.

Після публікації повідомлення ТАРС, в Уманський міськком компартії надійшли 2 заяви на секретарів парторганізації пивзаводу Шернера і родильного будинку Хаймовича, що вони мають зв'язки з Америкою, та 4 заяви по Змішторгу про негайне вигнання усіх євреїв з торгівельної системи, оскільки вони живуть за рахунок експлуатації трудящих: крадіжок, обдурювання та усіляких шахрайських комбінацій [16, арк.41].

Деякі завзяті антисеміти вимагали оригінального покарання для учасників групи «лікарів-шкідників». Так, дехто С. Модорський з Херсону пропонував: «Треба зробити клітку. Посадити цих лікарів туди і возити по містах та селах, щоб кожна людина, яка не втратила совість, могла б плюнути їм в обличчя» [16, арк. 45]. Такі покарання використовували ще в XVIII ст., коли за наказом Катерини II Пугачова возили у клітці по містах і селах. Але, незважаючи на дикість та анахронізм цієї пропозиції, її автор був недалекий від істини. Один із тодішніх очільників СРСР М. О. Булганін (на початку 1953 р. – заступник голови уряду СРСР) пізніше розповідав, що суд над лікарями намічався в середині березня 1953 року, а засуджених планувалося публічно повісити на центральних площах великих міст СРСР.

Цікаве спостереження зробив головлікар міської лікарні Сталінського району м. Києва Шевчук, який повідомив, що медичні працівники-євреї, які до цього розмовляли російською мовою, почали розмовляти єврейською мовою (очевидно, ідиш – авт.) [16, арк. 50].

У Сумській обком надійшов лист, де євреям намагалися нагадати всі їхні «гріхи» перед радянською владою, згадували, зокрема, й єврейку Каплан, яка нібито вчинила замах на Леніна, порівнювали євреїв із калмиками, інгушами та кримськими татарами, які також нібито є «народами-зрадниками» [16, арк. 53–54].

У зв'язку зі «справою лікарів» Київський обком КПУ згадав про негативні епізоди в діяльності медичних установ області, які трапилися напередодні цієї кампанії. У 1952 році обком отримав сигнал про неблагополучний стан роботи у Фастівській районній лікарні. Перевіркою було встановлено, що головний лікар лікарні Хорошанський злочинно ставився до лікування хворих. За вчинені злочини був засуджений до 10 років позбавлення волі. Факти недбало злочинного ставлення лікарів до хворих були виявлені обкомом партії у 3-й залізничній лікарні Південно-Західної залізниці в м. Києві. Молода робітниця Козиренко після тривалого лікування у лікаря Уманського стала інвалідом 2-ї групи. Обком партії за цей вчинок виключив Уманського з кандидатів у члени партії та він був притягнутий до кримінальної відповідальності [16, арк. 35]. Тим самим, була спроба показати, що «справа лікарів» базується на певному підґрунті на місцях і злочинність у медицині має місце, але обком з цим боровся, тобто вищому керівництву

хотіли показати, що партійні очільники області з цим явищем боролися й борються та не «пасуть задніх», щоб не потрапити «під роздачу».

У матеріалах, спрямованих у ЦК КПУ, називалися помилки, допущені лікарями з різних регіонів, які призвели до тяжких наслідків, недоліки в роботі медичних закладів, скарги населення на погане медичне обслуговування, і це розцінювалося як шкідництво [16, арк. 58–60].

Були випадки, коли особи єврейської національності чинили певний опір антисемітській пропаганді. У Володарсько-Волинському районі Житомирської області в середній школі одна з учениць читала учням повідомлення ТАРС. Увійшов учитель Ландман, який вирвав з її рук газету й пригрозив, а на уроці поставив їй двійку. Завідувач газетним кіоском у цьому ж місті Гройсман намагався затримати продаж газет з повідомленням про викриття групи лікарів-шкідників [16, арк. 61].

Слід відзначити, що повідомлення про арешт лікарів стали темою численних статей у закордонних газетах. Євреї Нью-Йорка виходили на демонстрації. Фізик А. Ейнштейн протестував проти антиєврейської політики Кремля. Конгрес США засудив «переслідування євреїв у Радянському Союзі». Президент США Д. Ейзенхауер заявив, що розвідувальні служби Америки не мали жодного стосунку до заарештованих лікарів; подібну заяву зробили й офіційні особи в Лондоні. Але пропагандистська кампанія продовжувалась. Повідомляли читачам, що в роки війни «американські імперіалісти» посилали до СРСР сотні тисяч пакетів із насінням овочів; у ці пакети спеціально закладали насіння бур'янів, а також комах – сільськогосподарських шкідників.

«Справа лікарів» викликала в Ізраїлі багато протестів, і невідомі особи підклали бомбу в дворі радянського посольства у Тель-Авіві. 9 лютого 1953 року, пізно ввечері, пролунав вибух, будівлі було завдано шкоди, двоє співробітників посольства та дружина посла отримали поранення. Уряд і президент Ізраїлю засудили терористичний акт, вибачилися, але це не допомогло. Через два дні після вибуху Москва заявила в офіційній ноті, що зловмисники діяли «за явного потурання поліції», звинуватила уряд Ізраїлю «у систематичному розпалюванні ненависті та ворожнечі до Радянського Союзу», розірвала дипломатичні відносини та анулювала торговий договір на покупку в Ізраїлі великої партії цитрусових [15].

Але в усій цій історії про «лікарів-шкідників» був несподіваний фінал. Смерть Сталіна зняла з порядку денного цю кампанію. Всіх заарештованих у «справі лікарів» було звільнено (3 квітня 1953 р.) та відновлено на роботі. Було офіційно оголошено (4 квітня), що визнання обвинувачених було отримано за допомогою «неприпустимих методів слідства». 6 квітня 1953 р. у «Правді» з'явилася велика редакційна стаття на першій сторінці. У матеріалі під назвою «Радянська соціалістична законність недоторканна» ще раз повідомлялося про зняття наклепницьких звинувачень із лікарів та про арешти працівників слідства, про що в попередній заяві йшлося без подробиць.

В інформації від місцевих парторганів до першого секретаря ЦК КП України Л. Г. Мельникова містяться й відгуки на звільнення від звинувачень лікарів.

Начальник Південелектромонтаж М. С. Панькін: «Це небачена, нечувана в історії нашої партії самокритика. Зробили неймовірну велику помилку й так справедливо її виправили». Висловлювався жаль, що цього не зробили в роки репресій 1930-х років. У 1937–38 роках, як відзначав М. С. Панькін, – «можна було врятувати дуже багато людей, які були ні в чому не винуваті, але тоді не вистачило стільки мужності, як це зробили зараз. У народі посіяли страшний антисемітизм, євреї відчули себе пригнобленими й ображеними, над ними навис Дамоклів меч» [16, арк. 87]. Як бачимо, тут ця подія розцінюється як самокритика, як виправлення власної значної помилки й висловлюється жаль, що цього не зробили в роки великих репресій.

Агент інспекції Держстраху Печерського району А. А. Ліхтарев звинуватив органи МДБ в тому, що вони були невірно орієнтовані. «Честь і слава нашому більшовицькому керівництву. Євреї лише зараз відчують, що вони рівноправні члени сім'ї серед народів СРСР».

Інженер Б. М. Левінсон висловив думку, що «виправдання лікарів зроблено після втручання іншої держави ззовні, тому що не віриться, раптом їх зразу виправдали..., це хтось змусив їх зробити. Ну, тепер, наші євреї знову заживуть, як було весь час, так як усі переконалися, що ми маємо в світі велику вагу й вирішуємо долю народів» [16, арк. 88]. Тут ми бачимо навіть хвалькуватість з боку представника єврейської національності.

Але у відгуках містилися й елементи несприйняття реабілітації «лікарів-шкідників», переконання, що це було зроблено під тиском з боку західних держав. Музикант театру російської драми в Києві, чех за національністю, М. Ф. Волчек: «Мене ніхто не переконає, що серед євреїв немає ворогів, вони є і ми повинні бути пильними. Вони зараз всі торжествують, підняли голови, говорять: Янкель воскрес» [16, арк. 89]. О. Г. Доріченко – співробітниця Української контори «Головшвейзбут» в Києві: «Ми отримали великого ляпаса, нас кинули в помийну яму. Вже ніхто цього не чекав. Наш уряд злякався розмов за кордоном ... Америка притиснула нас» [16, арк. 91]. Бухгалтер «Швидкої допомоги» в м. Києві Л. С. Бондаренко: «Це просто анекдот. Розповіли всьому світу про шкідництво лікарів, про їхнє шпигунство, а тепер виправдовують їх» [16, арк. 91]. У тому, що так сталося, – звинувачували й органи держбезпеки. Зокрема, пенсіонер С. С. Куліченко з Києва сказав таке: «Як же так вийшло, що у такому відповідальному органі, як колишнє міністерство державної безпеки, працюють, як видно зі справи, безвідповідальні люди» [16, арк. 95].

Дехто відверто виявляв ностальгію за Сталіним, вважаючи, що при ньому було більше порядку. Ветеринарний лікар м'ясо-контрольної станції в м. Києві М. С. Кочинок: «Я боюся, що тепер без товариша Сталіна ослабне наше керівництво. Коли був живим товариш Сталін, то кожен з нас відчував, що є така сильна людина, яка огорджує нас від будь-якої небезпеки» [16, арк. 90].

Такого ще не було в Радянському Союзі! Щойно – місяць тому – таврували «вбивць у білих халатах», вихваляли Лідію Тимашук і раптом публічно визнали, що заарештовані невинні, і до них застосовувалися недозволені методи слідства. Подібне треба було прийняти, осмислити, а, головне, повірити в те, що трапилося, і не випадково виник шквал відгуків на цю подію. Як бачимо, одні громадяни беззастережно погодилися з реабілітацією лікарів, подібно до того, як вони раніше погоджувалися з будь-якими рішеннями компартії та радянського уряду. Інші залишалися здивовані: «Краще б не оголошували, бо виходить сором і ганьба...». Треті категорично засуджували звільнення «лікарів-вбивць».

Під час бесід після закриття цієї справи, агітаторам в установах та підприємствах задавалися питання: «Чи заарештована Тимашук?» (з її доносу розпочалася «справа лікарів» – авт.), «Чи працюють реабілітовані професори?» У колективах почалася читка передової статті газети «Правда» «Радянська соціалістична законність недоторканна» [16, арк. 105].

Влітку 1953 року на пленумі ЦК КПРС вже говорили, що публічна реабілітація лікарів була зроблена «на шкоду інтересам нашої держави» і справила на радянське суспільство «тяжке враження» [15].

ВИСНОВКИ

Так розпочинався 1953-й рік, багато в чому зламний, рік не тільки крутих поворотів у політиці, а й повних розворотів (як у цьому випадку). З наведеної інформації чітко видно, що являла собою партія вмираючого Сталіна, з його клубком жахливих людиноненависницьких комплексів і маній, та його наступників (уже в перші тижні колективного керівництва). Партапарат КП України та обкомів у цей час виглядали просто жалюгідно, бездумно, по-рабськи виконуючи канібальські забаганки Москви.

Отже, аналіз даної інформації дає можливість зробити висновок, що перед нами цілий спектр думок населення про справу «лікарів-шкідників». Ці думки можна розділити на кілька груп.

1. Засудження та обурення діями «лікарів-шкідників», безумовна підтримка цієї кампанії влади.

2. Розширення рамок кампанії і поширення звинувачень на весь єврейський народ, прояви явного антисемітизму, вимоги виселення євреїв, заборони їм займатися певними видами діяльності, передусім у сфері медицини та торгівлі.

3. Вияви недовіри до лікарів, особливо єврейської національності.

4. Прояви хуліганства стосовно осіб єврейської національності, погрози їм, побиття, поширення антисемітських листівок.

5. Вияви недоліків у роботі медичних установ, вимоги покращити їхню діяльність, посилити ідеологічну роботу.

6. Деякі форми спротиву та намагання виправдатися з боку єврейського населення.

Окрему групу складають документи, які показують реакцію населення на завершення цієї справи й виправдання «лікарів-шкідників». Тут теж мав місце спектр думок.

1. Обурення тим, що населення було введено в оману цією кампанією, переконання, що це був чийсь недогляд, скоріше всього органів держбезпеки, або тиск з боку міжнародних сіоністських кіл або безпосередньо США.

2. Схвалення виправдання «лікарів-шкідників».

3. Недовіра до цього рішення, переконання, що євреї «однаково – вороги».

4. Ностальгія за Сталіним, при якому нібито був порядок і такого перегляду справи не сталося б.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 роках. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
- [2] Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в Україні в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.) : монографія. Херсон : ОЛДПЛЮС, 2019. 416 с.
- [3] Саблук С. А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922–1960 рр. : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. акад. внутр. справ, Київ, 2017. 476 с.
- [4] Пристайко О. В. НКВС-МВС УРСР (1934–1954 рр.): структурна побудова та функції (історико-правове дослідження) : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 272 с.
- [5] Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2021. 272 с.
- [6] Лагоша М. М. Міліція України в 1945–1953 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 ; Донец. держ. ун-т, 2000. 24 с.
- [7] Войцеховський М. М. Правові основи організації та діяльності міліції України у повоєнний період (1946–1953 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2001. 176 с.
- [8] Греченко В. А., Яриш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження. Харків : Промарт, 2024. 452 с.
- [9] Греченко В. А. 1953-й рік в історії міліції Української РСР. *Світ Книо*. 2021. №2(1). С. 36–47.
- [10] Яриш О. Н., Греченко В. А. Смерть тирана. Як населення України реагувало на кончину Сталіна. (Із донесень, перлюстрацій та зведень державної безпеки). *LexInform. Юридичні новини України*. 2022. 6 лист.
- [11] Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Київ : Либідь – Військо України, 1994. Кн. 2. 686 с.
- [12] Керівники Харківської міліції/поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження : монографія / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с.
- [13] Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. Міліція України: історичний нарис, портрети, події : наук.-попул. вид. / за заг. ред. Ю. О. Смирнова. Київ : Ін Юре, 2002. 798 с.

- [14] Кундієв Ю. І. «Справа лікарів» – 60 років потому. *Науковий журнал МОЗ України*. 2013. №2(3). С. 156–161.
- [15] Кандель Фелікс. «Справа лікарів-шкідників». Нарис 86. Книга часів та подій. URL: <https://felixkandel.org/books/320.html>
- [16] Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU) F.1 Op.24. File 2773. Ark. 1–105.
- [17] Справа лікарів. URL: <https://uk.wikipedia.org>

REFERENCES

- [1] Bandurka, O. M. (2022). *Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022*. Kharkiv: Maidan.
- [2] Okipnyuk, V. T. (2019). *Soviet State Security Agencies in Ukraine during the Totalitarian Regime (1929–1953)*. Kherson: OLDIPLYUS.
- [3] Sabluk, S. A. (2017). Criminal and legal control over crime in Ukraine in 1922–1960 (Dr. Law dissertation, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
- [4] Prystaiko, O. V. (2021). NKVD–MVS of the Ukrainian SSR (1934-1954): structural structure and functions (historical and legal research) (Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs Kyiv, Ukraine).
- [5] Gerus, M. M. (2021). Criminal proceedings in the Ukrainian SSR in the post-war period (1945-1958): historical and legal research (Candidate dissertation, Kharkiv. National University of Internal Affairs, Ukraine).
- [6] Lagosha, M. M. (2000). Militia of Ukraine in 1945–1953 (Candidate thesis, Donetsk State University, Ukraine).
- [7] Voitsekhovskiy, M. M. (2001). Legal foundations of the organization and activity of the militia of Ukraine in the post-war period (1946-1953) (Candidate dissertation, Kharkiv. National University of Internal Affairs, Ukraine).
- [8] Grechenko, V. A., & Yarmysh, O. N. (2024). *Militia in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953 – August 1962): historical and legal research*. Kharkiv: Promart.
- [9] Grechenko, V. A. (2021). 1953 in the history of the militia of the Ukrainian SSR. *World of Clio*, 2(1), 36–47.
- [10] Yarmysh, O. N., & Grechenko, V. A. (2022). The Death of a Tyrant. How the Ukrainian Population Reacted to Stalin's Death. (from Reports, Illustrations, and State Security Reports). *LexInform. Legal News of Ukraine*, 6, november.
- [11] Bilas, I. G. (1994). *Repressive and punitive system in Ukraine. 1917–1953: socio-political and historical and legal analysis*: in 2 books. Kyiv: Lybid – Army of Ukraine, 2.
- [12] *Heads of the Kharkiv Militia/Police (1918–2021): Historical and Legal Research*. (2021). In V. A. Grechenko (Ed.). Kharkiv: Maidan.
- [13] Smyrnov, Yu. O., Mykhailenko, P. P., Svyatotsky, O. D., & Anufriev, M. I. (2002). *The Ukrainian Police: Historical Essay, Portraits, Events: Scientific and Popular Edition*. In Yu. O. Smyrnov (Ed.). Kyiv: In Yure.
- [14] Kundiev, Yu. I. (2013). «The Doctors' Case» – 60 Years Later. *Scientific Journal of the Ministry of Health of Ukraine*, 2(3), 156–161.
- [15] Kandel Felix. «The Case of the Pest Doctors». *Essay 86. The Book of Times and Events*. Retrieved from <https://felixkandel.org/books/320.html>

- [16] Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' ta ukrayiniky (TSDAHOU). Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU) С.1 D.24. F.2773. L.1–105.
- [17] The doctors' case. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org>

Олександр Назарович Ярмиш

Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Професор кафедри теорії та історії держави і права
Національна академія Служби безпеки України
03066, вул. Михайла Максимовича, 22, Київ, Україна.

Oleksandr N. Yarmysh

Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine.
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor of the Department of Theory and History of State and Law
National Academy of the Security Service of Ukraine
03066, 22 Mykhaila Maksymovycha Str., Kyiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

Володимир Анатолійович Греченко

Доктор історичних наук, професор
Завідувач кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ
61000, проспект Льва Ландау, 27 Харків, Україна

Volodymyr A. Grechenko

Doctor of Historical Sciences, Professor
Head of Department of Humanities and Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
61000, 27 Lva Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

Рекомендоване цитування: Ярмиш О. Н., Греченко В. А. «Справа лікарів-шкідників» та її резонанс в Україні (1953). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 1. С. 47–65.

Suggested Citation: Yarmysh O. N., & Grechenko, V. A. (2025). «The Case of the Pest Doctors» and its Resonance in Ukraine (1953). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), 47–65.

Стаття надійшла / Submitted: 17/01/2025

Доопрацьовано / Revised: 17/02/2025

Схвалено до друку / Accepted: 25/03/2025